

Penyo Penev

(Plovdiv, Plovdiv University *Paisii Hilendarski*)

Yordan Hadzhikonstantinov-Dzhinot's Exercises in Etymology

Abstract: This article presents the exercises in etymology of Yordan Hadzhikonstantinov-Dzhinot, a teacher of the Bulgarian National Revival Period who took an interest in unravelling the etymologies of loan words and etymologically opaque words. The examples given without exception present a case of folk etymology based on association and modification.

Keywords: etymology, borrowings, domestic words, folk etymology, association, modification

Пеньо Пенев

(Пловдив, ПУ "П. Хилендарски")

Етимологични опити на Йордан Хаджиконстантинов-Джинот

Едно повторение на примера на Георги С. Раковски, но в сравнително по-малки мащаби, се открива в просветителската и книжовната дейност на Йордан Хаджиконстантинов-Джинот. За този виден деец на нашето народно възраждане е писано сравнително малко в българската наука.

Със съжаление трябва да се отбележи, че неговите публицистични и научни приноси, публикувани в Цариградския периодичен печат, все още не са изцяло издирени и издадени под формата на събрани съчинения. Отделни по-популярни творби са преиздадени в някои възрожденски христоматии, не много отдавна по-голяма сбирка от негови статии и студии беше издадена като самостоятелна книга под редакцията на Ив. Радев (вж. Топалов 1980; Жерев 1983; Радев 1994).

Силен и траен е интересът на Йордан Хаджиконстантинов към филологията, към въпросите на българската граматика и българския правопис, към старобългарския език и етимологията и към българските книжовни паметници. Джинот е основоположник на издирването и издаването на стари български ръкописи.

Постоянен е интересът му към югозападните (македонските) български говори, нещо съвсем естествено, защото той е роден във Велес, освен в родния си град е учителствал в Бързорек, Скопие и Прилеп. Йордан Хаджиконстантинов споделя като Раковски мнението (някои допускат, че даже по-рано от него), че българският език е по-стар от елинския и че българите в миналото са стояли културно по-високо от гърците. Някои от изследователите му твърдят, че подобно на Раковски Джинот се е занимавал с проучването на циганския език, а на старини започнал да изучава санскритски (Арnaudов 1968: 268).

Й. Хаджиконстантинов е обходил много македонски градове и манастири и се запознал с ръкописното им богатство. В две свои статии той заявява своето силно желание да търси древни ръкописи и съжалева, че това издирване е трябвало да бъде предприето по-рано, за да могат да се съберат тези книжовни старини в книгохранилища и да се запазят от унищожаване и разграбване.

Може само да се съжалева, че сравнително малко от ръкописите, които е издирил и съхранил Хаджиконстантинов, са обнародвани и фактически спасени за родната езиковедна наука. Обхождането на църкви и манастири по собствена инициатива и усилията на Джинот да спаси немалък брой ръкописи е особено важен шрих в просветителската и народополезната дейност на този виден наш възрожденец (подробно вж. Кънчов 1896; Попстоилов 1922; Георгиев 1965, 1980; Радев 1982, 1994; Русинов 1979; Жерев 1983а, 1983б; Николова 1993; П. Ст. Пенев 1999).

Опити за етимологизуване на думи от българския език Джинот прави в две свои статии: „Бог (малка проза)” и „Сноведение или истиннословие” (и двете публикувани в „Цариградски вестник” 1851, бр. 44, 51).

В първата статия е направен опит да се обясни етнонимът *болгарин*, *българин*: няма единно становище по отношение на това неславянско по произход народноименно име:

~ от тюрк. кор. *bul-* в глаг. *bulgamak* 'смесвам, разбърквам' и оттам 'смесен, събран' или под. ~ Младенов 1941: 523;

~ или от име на тотемно животно *bulgar* и оттам значението потомци на *булгара* 'горди, красиви, изящни' ~ Симеонов 1976: 13–15;

~ Дж. болгарин – кор. болг-а произв. от бог и втора съставка а-р-и-н – форма (?) на „неправилно степенно” прилагателно със значение 'велии, болии' (34).

Думите от втората статия се разделят на две групи: заемки и домашни думи.

а) Чужди заемки

догмат, догма 'теория, правило'

~ чрез нем. или рус. от лат. *dogma*, а то от гр. *δόγμα* 'мнение, учение' ~ БЕР I, 405.

Дж.: **догмат** сближ. с *домогат* 'домогване', доготвит, достав, устав (4).

дявол 'образ на злото'

~ стб. *дѣволъ*, заето от гр. *διάβολος* 'клеветник' ~ БЕР I, 470–471.

Дж.: **дѣволъ** от *двоевелитель* (4) : *двое* от стб. *дѣволъ* 'двоен' и *велитель* от кор. на стб. глаг. *велѣти* 'заповядвам, нареждам'.

икона 'рисуван образ на християнски светец'

~ от гр. *εἰκόνα*, стгр. *εἰκὼν* 'образ, изображение', заето по черковен път ~ БЕР II, 62.

Дж.: **икона, окна** от *око-она* (4) сближ. с *око* и показ. мест. за ж. р. *она*.

клир, клирик 'православно духовенство, място за певци в църква', **клирик** 'духовно лице'

~ *клир, клирик* от стб. *клернкъ*; заимств. от гр. *κλήρος, κληρικός* ~ БЕР I, 457.

Дж.: сближ. с *кликание* 'колопоене церковное' (4)

~ от стб. *клекати* 'викам, крещя', *кликание* 'викане' ~ БЕР II, 448–449.

мода 'вкус във външните форми на бита'

~ заето от фр. *la mode*, а то от итал. *moda*, в бълг. чрез гр. $\mu\acute{o}\delta\alpha$ и тур. *moda* ~ БЕР IV, 199–200.

Дж.: **мода** сближ. *модри, мотрю, смотрю* (4)

~ от стб. съмотрѣти 'гледам, виждам'.

символ 'веществен или абстрактен знак'

~ числ. снимволъ от сргр. $\sigma\acute{\upsilon}\mu\beta\omicron\lambda\omicron\nu$ 'знак' ~ БЕР VI, 652.

Дж.: **символ** сближ. със *сим(ъ)-* и *вель* от велѣти

~ *велю* на дванадесетте членове на съвета на вярата (4)

~ снмъ дат. пад. мн. ч. на съ, сн, се и велиж от велѣти.

пазар 'тържище, открито място, дето се купува и продава'

~ чрез тур. *razar* от перс. *bazar* 'пазар' ~ БЕР V, 5–6.

Дж.: сближ. с *па-зор(ъ), зръние* кор. *зор-* друга отгл. степен на *зър-* в *зърѣти*, срв. *об-зор, по-зор* ~ БЕР I, 671–672.

философия 'мъдрост, наука, знание, любомъдрие'

~ стб. $\phi\iota\lambda\omicron\sigma\omicron\phi\iota\alpha$ от гр. $\phi\iota\lambda\omicron\sigma\omicron\phi\iota\alpha$ ~ Младенов 1941:661.

Дж.: сближ. с *хвалословия, хвалослов* (4)

~ сложна дума (комполитум) от *хвал-*, стб. *хвала* и *-слов, словие*, стб. *слово*.

цензор 'оценител, лице, натоварено да цензурира'

~ чрез нем. *Zensor* от лат. *cēnsor* 'оценител' ~ Фасмер IV, 298.

Дж.: сближ. със *зри, зор-ъ* 'рассмотритель' (4)

~ от стб. *зърѣти, зор-* друга отгласна степен на кор. *зър-, зор-*.

църква 'храм, молитвен дом'

~ стб. *църкы, църкѣвь* чрез гот.-арианск. **kirikô* от гр. $\kappa\upsilon\rho\iota\kappa\acute{o}\nu$ ~ Фасмер IV, 300.

Дж.: **църква, църковъ** от *цар-кровъ*, царе на *кровъ* (4)

~ стб. *цѣсарь > цар*, от лат. *caesar* 'император' ~ Фасмер IV: 290–291.

б) домашни (от славянски произход) думи:

керка, диал. от *щерка* 'женска рожба'

~ от стб. *дѣштѣ, дѣштѣрь; дѣщерка > щерка* ~ БЕР I, 467.

Дж.: **керка** сближ. с *кровка* от *кровъ* (4)

~ стб. *крѣвь, кровь* от прслав. **krŭ*, род. п. *krŭve* ~ БЕР III, 33–38.

отец 'баща, звание на православен свещеник'

~ стб. *отѣць* от **atŭkъ* по трета палатализация ~ БЕР IV, 961–962.

Дж.: **отец** – получено чрез срастване на съчетанието *от часть, от части* негови

~ стб. *чсть* 'часть' и предл. *отъ* ~ Фасмер IV, 319.

свекър 'бащата на съпруга по отношение на снахата'

~ струс. *свѣкръ* от прслав. **svekrъ* ~ БЕР VI, 539.

Дж.: **свекръ**, получено от срастване на съчет. *своя кръвъ* (4)
~ стб. *свон*, *свога*, *свои* и *кръвъ*, *кръв* ~ БЕР III, 33–38.

тетин 'мъж на тета, тетка'
~ от стб. *тетгъка*, *тета* с наст. *-ин* < *-нигъ* от кор. **tet-* : *tat-* в детска дума от **atta*, стб. *отъць* ~ Младенов 1941:633; Трубачев 1959:8; Фасмер IV:54.

Дж.: **тетин**, **татин** от сливане на съч. *та т'бло*: от стб. показ. мест. *т'ъ*, *та*, *то* и стб. *т'бло*.

ум 'разсъдък, разум, интелект'
~ от стб. *оумгъ*, *оумьнгъ* кор. само **ои-* и наст. *-мгъ* ~ Младенов 1941: 651.

Дж.: **умъ** от у мене, во мене, 'внотре да са видамъ' (4)
~ от стб. *оу*, *въ* и *мене* от *азъ*.

чадо, **чедо** 'дете, хлапе, юноша'
~ от стб. *ч'адо* преди се приема, че е заемка от герм. езици, срв. *Kind*; чслв. *чадо* (*чадо*) < стб. *ч'адо*

~ напоследък основателно родство с глаг. *наутн*, *научьнж*, *коньць*, прслав. **kanъ* ~ БЕР II, 588–589; Фасмер, IV: 311.

Дж.: сблиз. с **часть** 'чувство *часть* негова' (4)
~ чрсл. *часть* от стб. *ч'асть*.

Поради липсата на добра филологическа подготовка, етимологичните опити на Джинот често са твърде повърхностни, наивни и изцяло в духа на народната етимология. Повечето от етимологичните му опити са поставени изцяло на емоционална основа, мъчно може да се твърди, че в „Бог (малка проза)” 1851 има опит за етимологизуване на етнонима „*болгарин*”, налице е по-скоро апология на нашето народностно име в публицистично-емоционален стил (вж. Николова 1993: 51).

И при заемките, и при непрозрачните по произход домашни думи има преосмисляне (вторична мотивация), иначе казано, намиране на опора в позната дума за семантично немотивираната чуждица или за непрозрачната по потекло домашна дума.

При всички етимологизувани от Йордан Хаджиконстантинов думи е налице т. нар. асоциативна и модикативна (корективна) народна етимология (подробно вж. Парашкевов 2013: 9, 13–14).

ЛИТЕРАТУРА:

- Арnaudов 1968: *Арnaudов, М.* Очерци по български фолклор, Т. 1, София: Български писател, с. 235 – 301.
БЕР: Български етимологичен речник, Т. I, София, 1971; Т. II, София, 1979; Т. III, София, 1986; Т. IV, София, 1995; Т. V, София, 1996; Т. VI, София, 2002; Т. VII, София, 2010; Изд. на БАН.
Георгиев 1965: *Георгиев, Е.* Йордан Хаджиконстантинов-Джинот. –В: Език и

- литература, XX, с. 197 – 211.
- Георгиев 1980: *Георгиев, Е.* Люлка на старата и новата българска писменост. София: Народна Просвета, кн. 1, с. 15–26.
- Жерев 1983а: *Жерев, С.* Йордан Хаджиконстантинов-Джинот – безсмъртен народен учител и възрожденски книжовник. – В: Съвременният български книжовен език. Поредица „Знания за езика“, Т. 4, София: Изд. на БАН, 102–105.
- Жерев 1983б: *Жерев, С.* Йордан Хаджиконстантинов-Джинот. – В: Български възрожденски книжовници от Македония. Избрани страници, София: Изд. на БАН, 166–170.
- Кънчов 1896: *Кънчов, В.* Йордан Хаджиконстантинов-Джинот (Биографически Бележки). – В: Български преглед III, кн. IV, 85–107.
- Младенов 1941: *Младенов, Ст.* Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София: Хр. Г. Данов.
- Николова 1993: *Николова, Т.* Филологическата дейност на Йордан Хаджиконстантинов-Джинот. – В: Проблеми на българския език в Македония. София: Изд. на Македонския научен институт, 42–57.
- Парашкевов 2013: *Парашкевов, Б.* Народни етимологии. Думи и имена с вторична семантична морфологична мотивация. София: Изток – Запад, 9–15.
- Пенев 1999: *Пенев, П.* Ст. Йордан Хаджиконстантинов-Джинот – пламенен радетел на идеята за издирване и публикуване на български книжовни старини. – Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Т. 37, кн. 1, – Филология, 241–244.
- Попстоилов 1922: *Попстоилов, А.* Йордан Хаджиконстантинов-Джинот. – В: Български възрожденски книжовници от Македония, I, София, 48–53.
- Радев 1982: *Радев, Ив.* Йордан Хаджиконстантинов (Джинот). По повод 100 години от неговата смърт. – В: Пламък, 1982, № 8, 100–104.
- Радев 1994: *Радев, Ив. Й.* Хаджиконстантинов-Джинот. Българин съм. Под ред. на Ив. Радев. Велико Търново.
- Русинов 1979: *Русинов, Р.* Мястото на Йордан Хаджиконстантинов-Джинот в историята на новобългарския книжовен език. – В: Език и литература XXXIV, кн. 6, 80–83.
- Симеонов 1976: *Симеонов, Б.* Произход и значение на названието българи. – В: Векове, кн. 5, 13 и сл.
- Топалов 1980: Българска възрожденска поезия. Под ред. на Кирил Топалов, София: Български писател, 186–188.
- Трубачев 1959: *Трубачев, О. Н.* История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. Москва.
- Фасмер 1987: *Фасмер, М.* Этимологический словарь русского языка, Т. IV, Москва: Прогресс.
- Хаджиконстантинов-Джинот 1851: Хаджиконстантинов-Джинот, Й. Бог (малка проза). – В: Цариградски вестник, бр. 44, юлий.
- Хаджиконстантинов-Джинот 1851: Хаджиконстантинов-Джинот, Й. Сновидение или истиннословие. – В: Цариградски вестник, бр. 51, 8 септемврий, 3–4.